

Kristian Jaak Petersonist ja tema rollist eesti keele arengus

Kristi Metste (Eesti kirjandusmuuseum, teadur)

Kristian Jaak Petersoni (1801–1822), Riia Jakobi kiriku kellamehe poega, tunneme peamiselt esimese euroopaliku eestikeelse luuletajana, ent omas ajas oli ta tuntud pigem keeleanalüüsija ja tõlkijana. Petersoni keelealased tööd ilmusid Pärnu kirikuõpetaja Johann Heinrich Rosenplänteri ajakirja „Lisandusi eesti keele lähemaks tundmiseks“ („Beiträge zur genauern Kenntniss der ehstnischen Sprache“) kolmes vihikus. 1818. aastal, juba gümnaasiumiõpilasena avaldas Peterson kolm lühikirjutist: „Nominatiivi, genitiivi ja akusatiivi kasutamisest seoses aktiivse verbiga“, „Kummagi ablatiivi kasutamisest eesti keeles“, „*Ning ning ja*“. Järgmised kolm kirjutist ilmusid siis, kui Petersonil oli seljataga kolm semestrit õpinguid Tartu ülikooli usuteaduskonnas: 1821. aastal ilmus kaks tööd, „Konsonantide iseloomust eriti eesti keele vaatevinklist“ ja „Mõnda eesti ajasõnade verbilõppudest“, 1823. aastal, postuumselt, „Akusatiivist ja ablatiivist seoses komparatiiviga“.

Petersonist käsikirja jäänud keelealased märkmed kujutavad endast peamiselt loendeid eesti sõnadest, mis Petersoni arvates on suguluses kreeka, ladina ja heebrea, aga ka inglise keelega, peegeldades keeleteaduses tollal moes olnud etümologiseerimist ehk sõnade päritolu selgitamist.

Trükkis ilmunud töödes on Peterson arutlenud, mis puhul kasutatakse eesti keeles nimetava-, omastava- ja osastavakujulist sihitist; mis tähendus on sõnal *üks* (eesti keeles ei ole see umbmäärane artikkel nagu saksa *ein*); kuidas eesti keeles saab moodustada ainsuse ja mitmuse osastavat; missugune vahe on sise- ja väliskohakäänete (seest- ja alaltütleva) kasutamisel; millal kasutada sõnu *ning* ja *ja*; kuidas võiksid olla kujunenud tegusõnalõpud ja milliste käänetega on tegemist keskvärde moodustamisel. Laadilt on need keele üksiknähtusi fikseerivad ja kirjeldavad tööd, aluseks hoole ja huviga omandatud klassikaliste keelte grammatika, ja selle poolest ei erine need teiste tollaste estofiilide eesti keele käsitlustest.

Tähelepanuväärsemad Petersoni keelealastest töödest on „Konsonantide iseloomust eriti eesti keele vaatevinklist“ ja „Mõnda eestlastest, nende päritolust jne“. Esimeses on Peterson keele iseloomu ja häälikusüsteemi seletanud looduslike tingimustega, mis viitab sellele, et ta muuhulgas tunneb ka Johann Gottfried Herderi (1744–1803) keeletekke teooriat.

Teises, käsikirja jäänud töös, leiab Peterson, et eestlased ja soomlased on tõelised germaanlased, mistõttu võiks nende keeltes säilinust abi olla saksa keele ajaloo selgitamisel.

Kui Petersoni keeletalastel töödel eesti keele arengule selgesti täheldatavat mõju ei ole, siis seda suurem mõju on tema luulel – teda on nimetatud moodsa keeleuuendusliikumise teeavajaks –, ebatavalisel isiksusel ja tegevusel tervikuna: 20. sajandi algusest, tema taasavastamisest peale, on ta olnud eeskuju ja inspireerija, sisendanud lootust ja usku eesti keele püsijäämisse.